

(*Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 199, Temmuz 2003, İstanbul, s. 42-45.)

KAZAN TATAR TÜRKLERİNİN LATİN ALFABESİ MÜCADELESİ

Erdal ŞAHİN*

Türkler geçmişten bugüne dillerini yazıyla ifade ederken Göktürk, Manihey, Uygur, Brahmi, Tibet, Süryanî, Arap, İbrani, Grek, Ermeni, Kiril ve Lâtin gibi birden çok alfabe kullanmışlardır. Tarih boyunca çok ve değişik alfabelerle yazılma Türkçeyi dünya ulusları dilleri içinde özel kılar. Türk dilinin yazımı için kullanılan bu alfabeler içinde en uzun süreli ve en yaygın, Türklerin İslâmiyeti kabul etmeye başladıkları 10. yüzyıldan 20. yüzyıl ortalarına kadar, yani bin yıl gibi çok uzun bir süre tarihî ve bazı modern Türk dil ve lehçelerinin yazımı için kullanılan Arap alfabesi olmuştur. Bu alfabe, 20. yüzyılın ilk çeyreği sonlarından itibaren Türk ülkelerinde yerini Lâtin ve Kiril asıllı yeni alfabelere bırakmışsa da Irak ve İran'da yaşayan Azeriler ve Türkmenlerle, Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur ve Kazaklarca bugün de kullanılmaktadır.

Osmanlılarda 19. yüzyılın sonlarında özellikle Tanzimat döneminde çağdaş yaşam, yazı konusunu gündeme getirmişti. Arap yazısının Türk diline uymadığı, öğrenilmesi ve kullanılmasının zor olduğu anlaşılınca Osmanlı aydınları arasında yazı tartışması başlar. Bu yazının düzeltilmesi veya değiştirilmesi gerektiğini düşünmeye başlayanlar çıkar. Bu dönemde eğitimin yaygınlaştırılmasıyla çağdaş eğitim kurumlarında Arap harflerinin öğretilmesinin zorluğu; basının gelişmesi, okuyucunun artması ve taze haber talebiyle Arap yazısıyla dizgi işlerinin yavaşlığı anlaşıldı. Bu dönemde uluslar arası ulaşımda, demiryollarında, deniz yollarında ve posta ve telgrafta Lâtin yazısı kullanılıyordu. Bugün dünya bilgisayar dilleri ve sistemlerinin Lâtin alfabesi üzerine kurulmuş olması gibi, o zamanlar da dünya telgraf yazışmaları Lâtin harfleriyle yapılıyordu ve Türkler Lâtin alfabesine yabancı sayılmazlardı.

Osmanlılarda olduğu gibi, Rusya Türkleri arasında da alfabe tartışmaları yapılıyordu. Kazan, Orenburg gibi nüfusunun çoğunluğu Tatar olan kentlerde Arap alfabesinin düzeltilmesi yolunda çalışmalar yapılıyordu. Ama bu çalışmaların amacı Arap

* Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi.

alfabesini bırakıp yerine Lâtin alfabesini almak yönünde değildi. Daha çok ikinci Meşrutiyet dönemi Türkçülerin yapmak istedikleri gibi Arap harflerini düzeltmek ya da ıslah etmek noktasında toplanıyordu.¹

Yenileşme, çağdaş yaşama uyma anlamı taşıyan Lâtin alfabesine geçiş Türk illerinde türlü zaman ve şekillerde olmuştur. Lâtin alfabesini kabul eden ilk Türk toplumu Yakutlar olmuştur. 1819'dan itibaren Kiril alfabesi ile yazılmakta olan Yakut Türkçesi için ünlü Yakut pedagogu S. A. Novgorod 1917'de 33 harften oluşan Lâtin asıllı yeni bir alfabe düzenler. Yakut Türkçesi bu tarihten 1939'a kadar bu alfabe ile yazılır.² Ne var ki, çok uzakta ve kenarda kalan Yakutların alfabe değişikliği, öteki Türk halklarını pek etkilememiştir. Türk dili için Lâtin alfabesinin alınması yolunda asıl önemli akım 1920'lerde Azerbaycan'da gelişir. Mayıs 1922'de, Azerbaycan'ın başkenti Bakû'da "Yeni Türk Elifba Komitesi" adlı bir komite kurulur ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 1923-1924 yıllarında yayımlanan bir genelgeyle Lâtin asıllı yeni Türk (Azerî) alfabesinin kullanımının zorunlu olduğu bildirilir. Yine 1926 yılında Bakû'da toplanan I. Türkoloji Kongresi'nde, Türk alfabesi konusunu da görüşülür ve Azerbaycan'da kullanılmaya başlanan yeni Türk alfabesi öteki Sovyet Türklerine tavsiye edilir. Bu arada, çeşitli Sovyet cumhuriyetlerinde çeşit çeşit Türk alfabeleri hazırlanması eğilimi baş göstermişti. Türk alfabesinin bölünmesine varacak bu ters gidişi önlemek ve Sovyet Türkleri arasında yazı değişikliğini tek elden yürütmek amacıyla yine 1926 yılında "Merkez Komite" kuruldu. "Yeni Türk Elifbası Merkez Komitesi" adını taşıyan ve çeşitli Sovyet cumhuriyetleri temsilcilerinden oluşan bu kurul, yeni Türk alfabesinin birleştirilmesi işini öncelikle ele aldı. 1927 yılında "Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabeti (Yañalif)" adıyla yeni bir alfabe hazırlayıp yayınladı. Bu alfabe Sovyetlerde yaşayan bütün Türk halklarının ortak alfabesi olarak kabul edildi. Ondan sonra ortak alfabenin uygulanmasına geçildi. Uygulama, cumhuriyetten cumhuriyete biraz farklı oldu ve yıllara yayıldı.³ Kazan Tatarları arasında okur-yazar oranının yüksek olması, burada ileri bir basım sanayiinin bulunması ve burada Arapça basılan kitapların bütün İslâm dünyasında, Arap harfli Türkçe kitapların ise bütün Türk dünyasında okunması sebebiyle Kazan Tatarlarının yeni yazıya direnişi diğer cumhuriyetlere nazaran büyük oldu. Yine bu dönemde gerek Kazan, gerek Kırım Türkleri, Türkiye Türklerini izlemekteydiler. Türkiye'de henüz eski harfler kullanıldığı için onlar da bu alfabeden ayrılmak istemiyorlardı. Ancak, Türkiye'de 1 Kasım 1928 tarihindeki alfabe

¹Şimşir, Bilal N., *Türk Yazı Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, 48. s.

²Tekin, Talat, *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, Simurg, Ankara 1997, s. 98.

³Şimşir, Bilal N., *age.*, s. XIV.

değişikliğinden sonra, Sovyetler Birliği Türklerinin kararsızlıkları tümüyle giderilebilmiştir.⁴

Yeni Türk Alfabeti Merkez Komitesi'nin ilk kurultayı, 3-6 Haziran 1927 günleri Bakû'da Kültür Sarayı'nda toplandı. Bu toplantıda Sovyet Türkleri delegelerin genel ve yerel raporları okundu ve değerlendirildi. Kazan delegesi Seyfi'nin raporuna göre bu dönemde Tataristan'da da hızlı gelişmeler vardı. Alfabe değişikliği sorunu birkaç aşama geçirmiş ve başlangıçta değişiklik direnişle karşılaşmıştı. Kızıl Tataristan, Kızıl Armeets gibi gazetelerde özellikle alfabe değişikliği aleyhinde yazılara yer veriliyordu. Bakû Türkoloji Kongresinde de Tataristan delegeleri, özellikle Alimcan Şeref(ov)⁵ yeni Türk alfabetine karşı çıkmışlardı, olumsuz oy vermişlerdi. Ama daha sonra yoğun bir çalışmaya girişilmişti. Yeni Türk Alfabe Komitesi'nin Tataristan'da yüz kadar şubesi açılmıştı ve beş bin kadar üyesi vardı. Yeni yazıyla 1500 tirajlı Yañalif (Yeni Alfabe) adlı bir gazete çıkarılıyordu ve yeni harflerle on kadar kitap basılmıştı.⁶

Bütün bu çalışmalardan sonra, Tataristan hükümetinin özel kararıyla 3 Temmuz 1927 tarihinde Tatar dilinin resmi alfabeti Lâtin harfleri kabul edilir⁷ ve Moskova'da çıkan Rusça Pravda gazetesinin 1 Mart 1928 tarihli sayısında Tataristan Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesinin 1928 yılı Şubat ayı sonunda, bütün okullarda yeni Lâtin alfabetiyle öğretime başlanmasını ilke olarak kararlaştırdığı haber verilir.⁸ Bu kararlardan sonra Tataristan'da Lâtin alfabeti, ancak 1930'larda bütün alanlarda kullanılmaya başlanmış ve yerleşmiştir.

Maddî, manevî özveri ve büyük emek sonucu hazırlanan "Sovyet Türkleri ortak Lâtin alfabeti", Stalin'in Sovyetlerde Rus dilini ve alfabetini hakim kılma düşüncesiyle, yerini birbirinden ayrı Kiril esaslı Türk alfabelerine bıraktı. Tataristan Cumhuriyeti'nde de yaklaşık on yıl kadar Tatar Türkçesinin yazımında kullanılan Lâtin alfabeti (Yañalif) yerine, Tataristan Yüksek Kurulu Başkanlık Heyeti'nin 5 Mayıs 1939 tarihli kararıyla 1940 yılının Ocak ayından itibaren Kiril alfabeti kullanılmaya başlanır. Bu alfabe birçok

⁴Şimşir, Bilal N., *age.*, s. 117.

⁵Alimcan Şerefov'un I. Türkoloji Kongresi'ne sunduğu rapor Abdullah Battal Taymas tarafından Rusçadan "Harflerimizin Müdaafası. Bakû Türkoloji Kongresinde Kazan Murahhası Alimcan Şeref Bey Tarafından Okunan Rapor" adıyla tercüme edilmiş ve 1926 yılında İstanbul'da Yeni Matbaa'da basılmıştır.

⁶Şimşir, Bilal N., *age.*, 137-138. s.

⁷Hakov, Vahit, *Telen Belg'n İl Açar*, Megarif, Kazan 1993, 55. s.

⁸Şimşir, Bilal N., *age.*, 150. s.

sorunıyla birlikte kabul edilir ve Tatar Türkçesinde imlâ problemlerine ve dilciler arasında tartışmalara sebep olur.⁹

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla başlayan yeniden yapılanma ve yenilenme süreci içinde, Türk cumhuriyetlerinde Kiril yazısını değiştirme de gündeme gelir. Bu dönemde gazete, dergi, radyo, televizyon gibi yayın organlarında alfabe tartışmaları başlar. Kiril, Lâtin, Arap ve hatta Göktürk alfabesi bu tartışmalara konu olur. Bunlardan Lâtin alfabesini savunanların bir kısmı 1928-1940 yılları arasında eski Sovyetler Birliği'ndeki Türk halklarının kullandıkları ortak Lâtin alfabesine geri dönmeyi, bir kısmı buna yeni ekler yapılmasını, diğer bir kısmı Türkiye'de kullanılan Lâtin alfabesi esasında, birkaç harf ilavesi ile yeni alfabe teşkilini teklif ederler. Cumhuriyetlerde bu tartışmalar devam ederken Türkiye'de 18-20 Kasım 1991 tarihinde Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından "Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu" düzenlenir. Bu sempozyuma Tataristan'dan Prof. Dr. Mirfatih Zekiyev, Razil Veliyev ve Rafael Muhammetdinov da katılırlar ve Türk lehçeleri için tavsiye edilen ortak alfabeyle imza koyarlar. Tavsiye edilen bu alfabe Türkiye Türkçesinin yazıldığı Lâtin alfabesi temelli olup Ä ä, X x, Q q, ñ, W w harfleriyle genişletilmiştir. Sempozyum akabinde 25 Aralık 1991'de Azerbaycan Milli Şurası, Kiril harflerinin bırakılıp Lâtin alfabesinin alınmasına karar verir. Yine bu sempozyum sonrası Türkiye'de 1992 yılında yapılan Türk Dili Kurultayı ABC Komisyonu'nca Ä ä işareti dışında bu sempozyumdan çıkan bütün işaretler benimsenir, Ä ä işareti yerine % ' işareti kabul edilir. Daha sonra 12 Nisan 1993'te Türkmenistan'ın, 2 Eylül 1993'te ise Özbekistan'ın Lâtin alfabesini kabul ettikleri haberi gelir. Yalnız, bu iki

⁹Tatar Türkçesi'nin Kiril harfli yazısında şu sorunlar dikkati çeker: Diftonglu söylenen *iy* ve *u^v, ü^v* -v sesi zayıf çıkar- ses grupları Kiril alfabeli yazıda sadece *i* (*i*) ve *u* (*u*), *ÿ* (*ü*) harfleriyle gösterilir. İnce ünlüyle biten fiillerin şimdiki zamanının çekiminde, sıfat-fiil eki-*ası/-esé*'nin ünlüden sonra ince sıradaki şeklinde, ince ünlülü fiillerin istek kipinde, *-a/-e* zarf-fiil ekinin ince sıradaki şeklinde ve *-mıyça* zarf-fiil ekinin ince sıradaki şeklinde *iy* ses grubu telaffuz edildiği halde yazıda sadece *i* (*i*) harfiyle gösterilir: *birmik* (*birmi[y]k*) "vermeyelim", *kÿzli* (*küzli[y]*) "gözlüyor", *kilim* (*kili[y]m*) "geleyim", *birmih* (*birmi[y]çe*) "vermeden", *kÿzlise ...ir* (*küzli[y]sé cir*) "gözlenecek yer", *söjli al*-(*söyli[y]* al-) "söyleyebilmek" vb. Bazı kelimelerde ve eklerde diftonglu söylenen *u^v, ü^v* ile kelime kök ve gövdelerinde ünlü sestten sonra bulunan *v* sesi yine yazıda *u* (*u*) ve *ÿ* (*ü*) harfleriyle gösterilir: *alsu* (*alsu^v*) "pembe", *su* (*su^v*) "su", *tu-* (*tu^v*)- "doğmak", *kilÿ* (*kilü^v*) "gelmek", *tau* (*tav*) "dağ" vb. Bu ses grubuyla biten kelime ünlüyle başlayan bir ek aldığı anda *v* sesi tamamen ortaya çıkar ve tam telaffuz edilir; ancak bu *v* sesi yine yazıda gösterilmemektedir: *alsuyunnan* (*alsu[v]jnnan*) "penbesinden", *suy* (*su[v]ı*) "suyu", *tua* (*tu[v]a*) "doğuyor", *kilÿennen* (*kilü[v]jennⁿ*) "gelmesinden" vb.

Yine Tatar imlâsının bir kusuru olarak kelime başında ve ünlü heceden sonra kelime ortasında, sonunda kalın sırada *yı* ve ince sırada *yé* telaffuz edilen ses grupları yazıda sadece, kapalı e sesinin işareti olan *e* harfiyle gösterilir: *erak* (*yırak*) "uzak", *biek* (*biyek*) "yüksek", *eget* (*yeget*) vb. Kelime başında, ünlü heceden sonra kelime ortasında ve sonunda bulunan, kalın sırada *yu*, ince sırada *yü* olarak telaffuz edilen ses grubu tek harf [*l*] ile ve kalın sırada *ya*, ince sırada *ye* olarak telaffuz edilen ses grubu da yine tek harf *q* ile gösterilir: [*l*] (*yul*) "yol", *bi[* (*biyü^v*) "dans etmek", [*ew* (*yüyeş*) "ıslak"; *ql* (*yal*) "dinlenme", *qtim* (*y^vtim*) "yetim", *iq* (*iy^v*) "sahip" vb.

Türk cumhuriyetinin Lâtin esaslı yeni alfabelerinde ne Türkiye Türkçesi yazısında, ne de yukarıda zikredilen sempozyum ve kurultay sonunda kabul edilen “Türk dünyası ortak Lâtin alfabesi”nde bulunmayan işaretler yer alır.

Bütün bu gelişmeler olurken, Tataristan’da Tatar aydınları yazı konusunda Yañalif, Kiril alfabesi, Türk dünyası ortak Lâtin alfabesi ve Arap alfabesi taraftarları olmak üzere dörde bölünürler. Bu dönemde Tataristan’da Arap harfli Tatarca “Birinçi Kitap” (Möhemmediye Medresesi, İman, Kazan 1993), Yañalifle “Télén Bélgen İl Açar” (Vahit Hakov, Megarif, Kazan 1993), Menger Vakfının yardımıyla Türkiye’de “Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu” (18-20 Kasım 1991) sonunda kabul edilen Lâtin esaslı Türk dünyası ortak alfabesiyle “İdegäy” (Kazan 1997), “Qıyssai Yosıf” (Kazan 1997), “Bolğar wä Qazan Törekläre” (Rizaeddin Fäxreddinev) (Kazan 1997) gibi kitaplar basılır. Ayrıca Tataristan’ın en önemli edebiyat dergisi olan “Kazan Utları”nın özellikle 1997 yılı 8. sayısından itibaren, son sayfalarında Türkiye’de kabul edilen Türk dünyası ortak alfabesiyle ve Yañalifle yazılmış düz yazı ve şiir örneklerine yer verilir.

Tataristan’da 3 Nisan 1998 tarihinde Başbakan Ferit Möhemmetşin’in başkanlık ettiği Bakanlar Kurulunda “Lâtin alfabesine dönüş konulu” ilk resmî toplantı yapılır. Bu toplantıda Prof. Dr. Mirfatih Zekiyev Tatar yazı dili için Türk dünyası ortak Lâtin alfabesini sunar. Zekiyev’e göre Türk halkları için ortak bir alfabe olması gerekir ve bu da Türkiye’de kabul edilen Türk dünyası ortak alfabesi olmalıdır. Prof. Dr. Helif Kurbatov ise Yañalif+w’yi sunar. Ona göre, bu alfabe Lâtin temelli alfabeler içinde, yazar için zorluk çıkaran üst işaretler olmadığından uygulama yönünden en uygunu ve estetik yönden en iyisidir. Bu alfabeyi yazarlardan Emirhan Yeniki, Garif Ahunov gibi yazarlar da desteklerler.¹⁰ Toplantıda Lâtin alfabesine geçişte hemfikir olunduğu; fakat alfabenin nasıl olacağı hakkında fikir birliği olmadığından “uyum komisyonu” kurulmasına karar verilir. Bu komisyonda M. Hesenov (Başkan), M. Zekiyev, R. Yusupov, H. Kurbatov, F. Safiullina, R. Hekimov, G. Ahunov, R. Boharayev ve F. Ganiyev yer alır.

Bu komisyon ilk toplantısını 14 Mayıs 1998 yılında yapar. Teklif edilen bütün işaretler tek tek incelenir ve üzerinde tartışılır. Toplantı sonunda Yaña Tatar, yani 1992 yılı Türk Dili Kurultayı ABC Komisyonu’nda kabul edilen Türk dünyası ortak alfabesine dayanan Lâtin harfleri kabul edilir. Uyum Komisyonu’ndan çıkan bu yeni alfabaya Tatar basınında geniş yer ayrılır ve alfabe olumlu veya olumsuz çok tepki alır. Yeni alfabenin

¹⁰Kurbatov, Helif, “Yaña Tatar Alfavitı, Baş Keşel’r K’kre Tel’s’, Bökre Yasıy”, *M’d’ni Comga*, 29 May 1998, s. 2.

övlüdüğü yazılarda alfabenin Türk dünyası “ortak alfabetesi”ne dayanması ön plana çıkarılırken yeni alfabenin aleyhinde yazılan yazılarda duygusallığa kapılarak, bu alfabe taraftarları Yañalifi kabul etmeyerek Tatarlara ihanet etmek ve Türkiye’ye peşkeş çekmekle suçlanırlar.

Bu komisyonun kararında sonra, 17 Mart 1999 tarihinde “Lâtin alfabetesi temelli Tatar alfabetesine dönüş hakkında” Tataristan Cumhuriyeti kanun tasarısı görüşülmek üzere Tataristan Cumhuriyeti Devlet Şurası toplanır ve görüşmeler yapılır. Daha sonra 15 Eylül 1999 yılında Tataristan Cumhuriyeti Devlet Şurasının yirminci genel oturumunda “Lâtin alfabetesi temelli Tatar alfabetesine geçiş hakkındaki” Tataristan Cumhuriyeti kanun tasarısı kabul edilerek Cumhurbaşkanı Mintimér Şeymiyev tarafından imzalanır. 34 harften oluşan bu yeni alfabenin kabul edildiği kanun metnine göre: “Bu kanun 1 Eylül 2001 tarihinde yürürlüğe girecek” (5. madde) ve “1 Eylül 2011 tarihine kadar Tataristan Cumhuriyetinde aynı zamanda iki alfabe, Lâtin ve Kiril alfabetesi kullanımda bulunacak”tır.¹¹

Tataristan'da kabul edilen 34 harfli yeni Tatar alfabetesiyle, bu alfabenin, Tatarların kullandıkları diğere alfabeler ve Türkiye’de hazırlanmış olan alfabelerle karşılaştırılması şöyledir:

Yeni Tatar Alfabetesi (1999)	Kiril Tatar Alfabetesi ¹² (1940-2000)	Yañalif (Birleştirilmi ş Yeni Türk Alfabetesi) ¹³ (1928-1940)	Türkiye Türkçesi Alfabetesi (1928)	Türk Dili Kurultayı ABC Komisyonu Alfabetesi (1992)
A a	A a	A a	Aa	A a
%o´	%o´	%o´	-	%o´ ¹⁴
B b	B b	B b	B b	B b
C c	Ú ...	Ç ç	C c	C c
Ç ç	H h	C c	Ç ç	Ç ç
D d	D d	D d	D d	D d
E e	E e	E e	E e	E e
F f	F f	F f	F f	F f
G g	G g	G g	G g	G g
Ğ ğ	-	0] o]	Ğ ğ	Ğ ğ

¹¹ *Yatanım Tatarstan*, 29 Oktyabr 1999, 4. s.

¹² İşaretlerin sırası Yeni Tatar Alfabetesi (1999)’ne göre verildi.

¹³ İşaretlerin sırası Yeni Tatar Alfabetesi (1999)’ne göre verildi.

¹⁴ MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından 18-20 Kasım 1991’de düzenlenen “Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu”nda Ä ä işareti tavsiye edilmişti. 1992 Türk Dili Kurultayı ABC Komisyonu Ä ä işareti dışında bu sempozyumda kabul edilen bütün işaretleri kabul etmiştir.

H h	h h	H h	H h	H h
I ı	Y y	ı ;	I ı	I ı
İ i	I i	I i	İ i	İ i
J j	J j	Ξ ξ	J j	J j
K k	K k	K k	K k	K k
Q q	-	Q q	-	Q q
L l	L l	L l	L l	L l
M m	M m	M m	M m	M m
N n	N n	N n	N n	N n
N, n,	◊ √	N, n,	-	ñ
O o	O o	O o	O o	O o
Ø ø	Ø ø	Ø ø	Ö ö	Ö ö
P p	P p	P p	P p	P p
R r	R r	R r	R r	R r
S s	S s	S s	S s	S s
Ş ş	W w	Ş ş	Ş ş	Ş ş
T t	T t	T t	T t	T t
U u	U u	U u	U u	U u
Ü ü	¥ ¥	¥ u	Ü ü	Ü ü
V v	V v	V v	V v	V v
W w	-	-	-	W w
X x	X x	X x	-	X x
Y y	J j	J j	Y y	Y y
Z z	Z z	Z z	Z z	Z z

Yukarıda görüldüğü gibi, yeni Tatar Lâtin alfabesinin Tatar Kiril alfabesiyle A a, %o ´, E e, h, K k, M m, O o, Ø ø, T t, X x (34'te 10 ortaklık); Yañalif'le A a, %o ´, B b, D d, E e, F f, G g, H h, i, K k, Q q, L l, M m, N n, N, n., O o, Ø ø, P p, R r, S s, Ş ş, T t, U u, V v, X x, Z z (34'te 26 ortaklık); Türkiye Türkçesi alfabesiyle A a, B b, C c, Ç ç, D d, E e, F f, G g, Ğ ğ, H h, I ı, İ i, J j, K k, L l, M m, N n, O o, P p, R r, S s, Ş ş, T t, U u, Ü ü, V v, Y y, Z z (34'te 28 ortaklık); 1992 Türk Dili Kurultayı ABC Komisyonu (5 Mayıs 1992)'nce onaylanan ortak Türk Lâtin alfabesiyle A a, %o ´, B b, C c, Ç ç, D d, E e, F f, G g, Ğ ğ, H h, I ı, İ i, J j, K k, Q q, L l, M m, N n, O o, P p, R r, S s, Ş ş, T t, U u, Ü ü, V v, W w, X x, Y y, Z z (34'te 32 ortaklık) işaretleri ortaktır.¹⁵

Lâtin esaslı yeni Tatar alfabesinde Ö ö işareti dışında Türkiye Türkçesi alfabesinde bulunan diğer işaretlerin, ñ, Ö ö işaretleri dışında ise 1992 Türk Dili Kurultayı ABC Komisyonu alfabesi işaretlerinin tümü yer alır. Ö ö işaretine karşılık olarak Tatar Kiril

¹⁵Ortak işaretler belirlenirken işaretin ses karşılığı da düşünülmüştür.

alfabesinde ve Yañalifte ortak bulunan Ø ø işareti, ñ için ise Yañalifte bulunan N, n işareti alınmıştır. Bu “yazı uyum komisyonu”ndaki Yañalif taraftarı üyelerin telkiniyle olmuş olmalıdır. Yalnız bu işaretler 1928-1940 döneminde Sovyet Türkleri ortak Lâtin alfabesinde yer aldığından Türk dünyasına yabancı işaretler değildir. Ortak işaretlere bakıldığında yeni Tatar alfabesinin Türkiye Türkçesi alfabesinden mülhem olarak, en son 1992 Türk Dili Kurultayı ABC Komisyonu’na kabul edilen ortak Türk dünyası alfabesine göre hazırlandığı görülür. Yeni Tatar alfabesi bu özelliğiyle ayrıca, Ø ø ve Azerbaycan yazı dilinde ses karşılığı bulunmayan N, n, ve W w işaretleri dışında 25 Aralık 1991’de Azerbaycan Yüksek Sovyeti’nin Milli Şurası’nda kabul edilen alfabeye de tam bir benzerlik göstermektedir.

Türk dünyasında kullanılmakta olan ve Türkiye’de yapılan mezkur sempozyum ve kurultayın sonuç raporlarında yer alan alfabelerin dikkatli incelenmesi ve gözetilmesi sonucunda hazırlanan Yeni Tatar alfabesinde, 2 Eylül 1993’te kabul edilen ve sonra tamir etme ihtiyacı hissedilen Özbek alfabesindeki¹⁶ ‘‘, J j (ortası çizgili), N n (üstü çizgili) ile 12 Nisan 1993’te kabul edilen Türkmen alfabesindeki f j (je), Ö y (ye) gibi Türklerin hafızasında olmayan işaretler görülmez.

34 harften oluşan Lâtin esaslı bu yeni Tatar alfabesinin kabulü konulu kanun Cumhurbaşkanı Mintimér Şeymiyev tarafından imzalanmasından sonra alfabe kitapçıkları basılarak ve yaygınlaştırılarak değişikliğin uygulanması denemelerine başlanır. Tataristan cumhuriyeti okullarında ikinci ve üçüncü sınıflarında Lâtin alfabesini öğretme denemesi çalışmaları yapılır ve bu deneme iki yıl sürer. Deneme sonrasında Tataristan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığının bildirdiğine göre Lâtin alfabesini ikinci ve üçüncü sınıflarda öğretme denemesi başarılı olmuştur.¹⁷ Yalnız her ne kadar bu çalışmalar yapılmış ve denemede başarıya ulaşılmışsa da Tataristan Cumhurbaşkanı Mintimér Şeymiyev’in Ağustos 2001’de yaptığı “Tekrar bir daha düşünmeliyiz, acaba yanlış mı yapıyoruz?” şeklindeki konuşması yeni alfabe kanununun yürürlüğe giriş tarihi olarak kanunda yer alan 1 Eylül 2001’de yeni alfabenin okullarda birinci sınıftan itibaren öğretime başlanmasına engel teşkil etti.¹⁸

Bu dönemde yayın alanında da Lâtin esaslı yeni Tatar alfabesiyle yayın yapma denemeleri sürer. Yeni Tatar alfabesini öğretim kitaplarıyla birlikte, Sabantuy gazetesinde Lâtin esaslı yeni Tatar alfabesinin kabulünden sonra bu alfabeye yayınlanan yüzden fazla

¹⁶Tamir edilen bu yeni Özbek alfabesinde ise Avrupa dilleri Lâtin alfabelerini andıran tek sesi iki işaretle karşılandığı görülür: O’ o’ (o), G’ g’ (j), Sh sh (ş), Ch ch (ç), Sh sh (ş).

¹⁷ www.intertat.ru (16 Ekim 2002).

¹⁸ www.azatliq.org (17 Aralık 2002).

şiiirin toplandığı “Cillerde Çeçek İsé” (2002), Fenis Yarullin tarafından hazırlanan ve on altı hikâyeden oluşın “Sandugaç Oyası” (2002), Helim Keley tarafından manzum olarak hazırlanmış hikâyeye kitabı “Turay Batır” (2002), Robert Minnullin’in “Herifler Beyremi” (2002) gibi edebî eserler yanında Ehmet Veli Menger Vakfının yardımlarıyla Asiye Rehimova’nın “Törék Grammatıkası” (2003) adlı Türk dil bilgisi kitabı yeni Tatar harfleriyle çıkarlar.

Tataristan’da Lâtin alfabesine geçiş kanununun imzalanmasından üç yıl sonra, yeni alfabenin öğretim ve yayın denemelerinin başarıya ulaştığı ve hâlâ devletin başında “geçsek mi geçmesek mi?” şeklinde şüphelerin yaşandığı bir dönemde Moskova’dan bir haber gelir: “Devlet Duması 15 Kasım 2002 tarihinde ‘Rusya Federasyonu halklarının dilleri’ hakkındaki kanunun üçüncü maddesinde değişiklik yapmayla ilgili kanun tasarısını görüşür ve değişiklikler 336 milletvekilinin oyuyla kabul edilerek Federasyon Meclisine gönderilmesine karar verir.”

Rusya Federasyonu içindeki halkların Kiril esaslı kendi alfabeleri dışında başka bir alfabaya geçişlerini engelleyici maddelerin eklendiği böyle bir kanunun Federal Meclise gönderilmesine Mintimér Şeymiyev tepki ve uyarı niteliğinde: “Böyle bir kanunun kabul edilmesi Rusya Federasyonu anayasasına karşı gelmektir; zira anayasanın 68. maddesinde ‘Federasyonu oluşturan cumhuriyetlerin kendi devlet dillerini belirleme hakkının olduğu, halkların kendi ana dillerini öğrenmesi, koruması ve geliştirmesi için şartlar hazırlanması garantisini verilir.’ açıklaması yer alır. ... Böyle bir kısıtlamanın kabul edilmesi insan haklarına uygun bir hareket değildir. ... Bizim cumhuriyetimizde bütün çocuklar Rus dilini bilmektedir; nasıl biz onları ana dillerini istedikleri şekilde yazma ve konuşma hukukundan mahrum edebiliriz. ... Rusya Federasyonu halklarının başka yazıya geçmesini engelleyici kanunun olması veya olmaması bizim Tatar yazısını Lâtin alfabesine geçirme sürecimizi etkilemez. ... Asıl sorun, Lâtin alfabesine geçişin kendi etnik vatanından dışarıda yaşayan Tatarlar arasında çeşitli şekillerde karşılanması; böyle bir değişiklikle onların milli edebiyattan, kendi halkının maneviyatından ve milliyetinden uzaklaşma ihtimali olabileceği endişesidir. Biz bu sorunu gayet ciddiye alıyoruz ve bundan dolayı Lâtin alfabesine geçiş süreciyle ilgili uzun bir deneme safhasını kabul ettik.¹⁹ açıklamasını yapar.

¹⁹ *Vatanım Tatarstan* gazetesi (20 Kasım 2002).

27 Kasım 2002 tarihinde Federasyon meclisi, devlet dumasından gelen ‘Rusya Federasyonu halkları dilleri’ kanunundaki değişiklikleri kabul eder. Rusya Federasyonu kanunun üçüncü maddesine eklemeler yapan bu düzenlemeye Federasyon Meclisinde 122 milletvekili “evet”, 3 millitvekili “hayır”, 5 milletvekili ise “çekimser” oy kullanır. Meclisten çıkan bu kanuna göre ‘Rusya Federasyonunda, Rusya Federasyonunun veya Federasyonu oluşturan cumhuriyetlerin devlet dillerinin yazımı Kiril alfabesi esasındaki alfabelerle olmalıdır. Rusya Federasyonu veya Federasyonu oluşturan cumhuriyetlerin devlet dillerinin başka bir alfabe esasına dayalı yazımı ancak federal bir kanunla mümkün olacaktır.’

Federasyon Meclisinden geçen bu yeni kanuna Tataristan basın ve yayın organlarında tepkiler yükselmeye başladığı gibi resmî ağızlardan çeşitli yerlere itiraz ve rica mektupları yazılmaya başlanır. Razil Veliyev’in başkanı bulunduğu Tataristan Devlet Meclisi Bilim, Eğitim, Kültür ve Milli Meseleler Daimi Komisyonu Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesine mezkur kanunun anayasa aykırı düştüğü gerekçesiyle bir başvuru hazırlar. Yine Tataristan Cumhuriyeti insan hakları temsilcisi Reşit Vegizov, ‘kişi ve halkların dille ilgili haklarının genel kabul görmüş hukuk ve özgürlüğün ayrılmaz parçası olduğunu, bunları Rusyanın kendi anayasasına göre koruması gerektiğini, Federasyon meclisi tarafından Lâtin alfabesine geçişe karşı kabul edilen kanunun Rusyanın anayasasına ve uluslar arası hukuka aykırı olduğunu belirttiği ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin’in bu kanuna imza atmaması için harekete geçmesini’ rica ettiği mektubu Rusyadaki insan hakları temsilcisi Oleg Mironov’a gönderir.²⁰ Ayrıca Tataristan Devlet Meclisi, Dünya Tatar Kongresi düzenleme kurulu, Halk Cephesi de Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’e kanunu imzalamaması yönünde mektuplar yazarlar.²¹ Ferit Hebibullin’in başkanı bulunduğu Halk Cephesi tarafından yazılan Tatarca mektubun ‘Rusça veya İngilizce yazılması gerektiği’ gerekçesiyle Putin’e ulaşmadan geri çevrilmesi ilginçtir.

Tataristanda Lâtin alfabesine geçişin karşısında olanlar da boş durmazlar. Rusya Federasyonu Baş Müftüsü Talgat Tacetdin ‘Lâtin alfabesine geçiş Tatar medeniyetine ve halklar birliğine zarar verir’, Başkurdistan Tatarları ‘Niçin biz böyle bölünmeliyiz?’ ibareli

²⁰ www.azatliq.org (9 Aralık 2002).

²¹ www.azatliq.org (9 Aralık 2002).

mektuplarını kanunu imzalayacak olan Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e gönderirler.

22

Bütün bu gelişmelerden sonra, Federasyon Meclisinden gelen 'Federasyon içinde hiçbir halk Kiril esaslı alfabeleri dışında alfabe kullanamaz' anlamlı kanunun Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin tarafından 11 Aralık 2002 tarihinde imzalandığı haberi, 12 Aralık 2002 Rusya Federasyonu Anayasası günü basında yer alır.

Vladimir Putin'in imzasıyla resmen kabul edilmiş olan bu yeni kanuna Tataristan basın ve yayın organlarında yeniden tepkiler yükselmeye başlar ve hatta "Ben önceleri Lâtin alfabesine geçişe çekimser kalmıştım, fakat bugün Rusyadan böyle baskı gelince ben de Lâtin alfabesi taraftarı oldum"²³ diyen Marsel Ehmetcanov gibi düşünen aydınlar çoğalırlar. Tataristan Cumhuriyetinin Lâtine geçiş kanununu Devlet Meclisine resmen kendi eliyle sunan milletvekili ve Tataristan Yazarlar Birliği eski başkanı Rinat Muhammediyev'in Moskova'dan yayın yapan bir televizyona "meclise kendi elimle sunduğum böyle bir kanunun ne kadar zararlı olduğunu anladım; Lâtin harflerine geçtikten sonra genç nesil benim kitaplarımı okuyamayacak"²⁴ şeklindeki konuşması ise Tatar halkını şaşırır. Azatlık internet sayfasına haber yazan Rimzil Veli Rinat Muhammediyev'in bu konuşmasıyla ilgili şu yorumu yapar: "Hiç de şaşılacak bir şey değil, bugün pazar ekonomisi ve ticaret siyaseti zamanı; Kazan'da şimdi kimse hiçbir şeye şaşmıyor."²⁵

Sonuç olarak, Tataristan'da yetmiş yıllık bir aradan sonra cesaretle devam edilip, halkın büyük bir kısmının desteğiyle²⁶ maddî ve manevî özveri ve büyük emek sonucu hazırlanarak kanunlaştırılan ve uygulama denemeleri yapılan Kirilden Lâtin harflerine geçiş yine Moskova'dan gelen bir haberle durdurulmuş gibi görünmektedir. Henüz yeni

²² www.azatliq.org (9 Aralık 2002).

²³ www.azatliq.org (17 Aralık 2002).

²⁴ www.azatliq.org (16 Aralık 2002), www.intertat.ru (17 Aralık 2002).

²⁵ www.azatliq.org (16 Aralık 2002).

²⁶ Tataristan'da www.tatar.ru internet sayfasında "Tatar yazısının Lâtin alfabesine geçişi hangi sonuçları doğurur?" sorulu ankete 26 Şubat 2003 tarihi itibarıyla:

- Olumlu olur. (% 10)
- Olumsuzdan ziyade olumlu olur. (% 85)
- Olumsuz olur. (% 1)
- Olumludan ziyade olumsuz olur. (% 1)

Çekimser kalıyorum. (% 3) cevapları verilmiştir.

gelişen bu durum karşısında Tataristan ve Tatarların tepkisi ne kadar ve nasıl devam edecektir, önümüzdeki günler bunu bize gösterecektir.

KAYNAKLAR

Devlet, Doç. Dr. Nadir (Yay. Haz.), *Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu* (18-20 Kasım 1991), MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., İstanbul 1992.

Hakov, Vahit, *Telen Belg'n İl Açar*, Megarif, Kazan 1993.

Komisyon, *Sürekli Türk Dili Kurultayı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.

Komisyon, *Tatarstan Respublikasında Tel S'yas'te* (Dokümentlar hem Materiallar 20-30'nçı Yıllar), Magarif, Kazan 1998.

Kurbatov, Helif, "Yaña Tatar Alfaviti, Baş Keşel'r K'kre Tel's', Bökre Yasıy", *Medeni Comga*, 29 May 1998, s. 2.

Şimşir, Bilal N., *Türk Yazı Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Şimşir, Bilal N., *Azerbaycan'da Türk Alfabeti Tarihçe*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1991.

Tekin, Talat, *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, Simurg, Ankara 1997.

"Tatarstan Respublikası Zakomı Lâtin Grafikası Nigezend' Tatar Alfavitın Torgızu Turında", *Vatanım Tatarstan*, 29 Oktyabr 1999, 4. s.

www.azatliq.org.

www.intertat.ru.

www.tatar.ru.